

**ПУНКТУАЦЫЙНЫЯ СРОДКІ ўЗМАЦНЕННЯ
ПРАГМАТЫЧНАГА ПАТЭНЦЫЯЛУ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ**

Шаршнёва Вольга Мікалаеўна

дацэнт кафедры агульнага і славянскага мовазнаўства
ўстановы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова»;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт
(г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь)

У артыкуле ідзе гаворка пра ролі пунктуацыйных сродкаў наогул і шматкроп'я ў прыватнасці ва ўзмацненні камунікатыўна-прагматычнага патэнцыялу мастацкага тэксту. Сцвярджэцца, што роля пунктуацыі не толькі для сувязі паміж элементамі выказвання, фрагментамі тэксту, але і для выражэння імпліцытнага зместу, важнага для ўзаемаразумення аўтара і чытача.

Пунктуацыя, бясспрэчна, з'яўляецца важным сродкам афармлення пісьмовага маўлення. Знакі прыпынку падзяляюць тэкст на пэўныя часткі, тым самым даючы правільна разумець напісанае, лёгка і хутка чытаць. Тэксты са знакамі прыпынку арыентаваны на адназначнае, паступовае ўспрыняцце, чаго нельга сказаць пра тэксты без знакаў прыпынку, разуменне якіх можа быць поўнаасцю індывідуальным, а паступальнасць успрыняцця часта замяняецца цэласнасцю, асобныя элементы якой вылучыць бывае вельмі цяжка [3]. Большасць даследчыкаў адзначае тры прынцыпы ўжывання знакаў прыпынку – *сэнсавы* (М.В. Ламаносаў, Ф.І. Буслаеў), *граматычны*, або *сітаксічны* (Л. Зізаний, М. Грэч), *інтанацыйны* (М. Сматырыцкі, В. Вастокаў, Л. Шчэрба). Сэнсавы прынцып прадугледжвае пастаноўку адпаведных знакаў прыпынку (кропка, пыталнік, клічнік, шматкроп'е) або іх спалучэнняў у канцы сказа, а таксама працяжніка паміж дзейнікам і выказнікам. Граматычны прынцып арыентаваны на ўжыванне знакаў прыпынку ў залежнасці ад структурнай арганізацыі сказа (выдзяленне пабочных і ўстаўных канструкцый, параўнальных зваротаў, адасабленне членаў сказа, раздзяленне аднародных членаў сказа і інш.). Інтанацыйны прынцып патрабуе пастаноўкі знакаў прыпынку з улікам рытмічна-меладычнай арганізацыі твора (спалучэнне коскі і працяжніка на мяжы дзвюх частак перыяду – павышэння і паніжэння тону).

А.І. Яфімаў дапускае магчымасць *стылістычнай* функцыі знакаў прыпынку і тлумачыць гэта тым, што “1) пры дапамозе іх [знакаў прыпынку. – В.Ш.] перадаюцца эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні слоў і выразаў; 2) спецыфічнае іх прымяненне адлюстроўвае своеасаблівае пісьменніцкае выкладу, спосабы словаўжывання і пабудовы фразы; 3) у паэтычных творах (як і ў празаічных) яны вылучаюць рытма-меладычныя тыпы вымаўлення і раздзяляюць тэкст на часткі; 4) уступаючы ў сваёй асноўнай функцыі, знакі прыпынку афармляюць логіка-граматычныя адносіны паміж сказамі і членамі сказаў” [1, с. 424].

Названыя функцыі пунктуацыйных знакаў ні ў якім разе не супярэчаць адна адной, а, наадварот, дапаўняюць, умацняюць адна адну, падкрэсліваючы значымасць выдзеленай канструкцыі. Не трэба скідаць з рахунку яшчэ і тое, што адзін і той жа знак прыпынку ў розных кантэкстах можа мець розныя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні, змяшчаць розную падтэкставую інфармацыю.

Мастацкі тэкст характарызуецца сістэмным пунктуацыйным адзінствам, якое выражаецца ў своеасаблівым вылучэнні пэўных пазіцый і стварэнні дадатковых сэнсаў. Для стварэння, успрымання і інтэрпрэтацыі тэксту пунктуацыя і сродкі яе рэпрэзентацыі маюць надзвычай вялікае значэнне. Пунктуацыйнае адзінства тэксту непасрэдна і апасродкавана (праз рэалізацыю лексіка-граматычнага адзінства) звязана з ідэйным зместам тэксту і яго эстэтычнымі ўласцівасцямі. Набор знакаў, якія выкарыстоўваюцца ў пэўных пунктуацыйных пазіцыях, стылістычна маркіраваны ў цэлым, а функцыі асобных знакаў непасрэдна залежаць ад адзінства аўтарскай задумкі і канкрэтных прагматычных задач.

Можна з упэўненасцю сцвярджаць, што ў спосабах сувязі выказванняў, у асаблівасці іх кампаўнкі, агульнай арганізацыі тэксту, г. зн. у своеасаблівай пунктуацыйнай кампазіцыі

адлюстроўваецца спосаб бачання свету. На думку Л.М. Кальцовай, «“пунктуацыйнае поле”, засяянае свядома падабранымі знакамі прыпынку (і разгорнутае ў пэўным парадку), дапамагае аўтару на тэкставай прасторы выгадаваць і прапанаваць думку, “гатовую да ўжывання”» [2, с. 249].

Не выклікае сумнення прагматычны патэнцыял пунктуацыі, яе роля ў рэпрэзентацыі не толькі сувязі паміж элементамі выказвання, фрагментамі тэксту, але і здольнасці выводзіць на паверхню тэксту глыбінны, імпліцытны змест. Гэта з усёй відавочнасцю выяўляецца пры аналізе пунктуацыі мастацкага тэксту.

Адзін і той жа знак прыпынку ў розных кантэкстах можа мець розныя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні, змяшчаць розную падтэкставую інфармацыю. Прааналізуем, напрыклад, ролю шматкроп'я ў мастацкіх тэкстах розных аўтараў. Яно можа перадаваць перарывістасць, нязвязнасць маўлення, уяўнасць таго, што адбываецца; эмацыянальнасць, рэзкую зменлівасць настрою; вылучаць прадмет разважання; размяжоўваць дыялагічнае і маналагічнае маўленне; павялічваць паўзу паміж рэплікамі; пераключаць на іншага адрасата маўлення і інш. [3, с. 134–137].

Варта заўважыць, што імпліцытная насычанасць гэтага знака прыпынку настолькі разнастайная і выразная, што дазваляе заўважыць і адрозніць самыя тонкія і глыбокія сэнсавыя адценні, накіраваныя стваральнікам тэксту да рэцыпіента. Індывідуальнае аўтарскае ўспрыняцце шматлікіх нюансаў шматкроп'я накіроўвае да пастаянна яго выкарыстання ў новых, самых нечаканых сітуацыях і значэннях, пацвярджаннем чаго можа стаць прыклад, узяты з апавядання М. Касцюкевіча “Прысмеркі вялікага гораду. Апавед без героя”:

Ёсць такая – катрынка смерці... Я чуў яе двойчы. Гучыць пшчотна і незаўважна. Здаецца, што заспакоенае дзіця сярод ночы забяўляецца, але голас нечалавечы... больш нагадвае, як здурнелыя каты равуць, гуляючы. Толькі самотна равуць, без дураты, запаволена і нават лагодна неяк. Зрэшты, магутнасць гуку, моц напружанасці такая самая... Хоць наогул, практычна незаўважна, амаль бязгучна. Але той, каму дадзена, ці чья гадзіна прабіла, перад смерцю, – той зразумее, затрымаецца, знерухомее ад няёмнай ужо мелодыі тае...

...кожнага ранку па завяздзёнцы ўжо, без малога трэці год, спускаўся ў скляпок у крамку за крокаў сто ад незаўважнай ічыліны аднаго з завулкаў цэнтральнага сталічнага праспекту пад невыразным сталінскім хмарачосам і механічна заўсёды пералічваў прыступкі <...>... І лічыў, лічыў... Бо кожнага разу не хацеў ісці...

Менавіта шматкроп'е дазваляе аўтару правесці чытача па вуліцах вячэрняга, страшнага ў сваёй невыразнасці і пустэчы горада, заповоліць разважання аб сэнсе жыцця і нават пачуць гукі страшнай, знешне лагоднай катрыні. Напісанне малой літары пасля шматкроп'я аўтар выкарыстоўвае як пераход на новую думку, але з захаваннем унутранай сувязі з папярэдняй выказанай інфармацыяй, нават у выпадку, калі ніякіх іншых сродкаў гэтай сувязі няма ні ў маўленчай, ні ў сюжэтнай арганізацыі.

Не так часта, як у папярэдняй працэсаванай прыкладзе, звяртаецца да шматкроп'я як сродку імпліцытнай насычанасці Ю. Станкевіч. Але любая сітуацыя выкарыстання аўтарам гэтага знака прыпынку асэнсаваная і стылістычна выразная:

– Я вас памятаю, – сказала, павітаўшыся, жанчына. – Вы – Марка Валынец. Калі я прыйшла ў інстытут, то праз паўгода вас... вы раптам зніклі. Усе пра гэта толькі і гаварылі. Вы мяне пазналі? (“Збіральнік страху”) – шматкроп'е дапамагае максімальна дакладна ўзнавіць рэальную гаворку, магчымыя паўзы, створаныя няёмкасцю інтэлігентнага чалавека і пошукам патрэбнага слова;

*<...> Дзяўчына знайшла каляндар і чырвоны ліст з надпісам
7 лістапада
пятніца*

Машынальна вырвала яго і кінула ў сметніцу, а потым выцягнула з шупляды ампулу з вадой для раствору, адламала кончык. Усё, што пакінуў Алег, яна акуратна размяшала – дазіроўка ўжо не мела сэнсу, – набрала ў шпрыц і знайшла вёну... (“Бесапатам”) – намёк на жудасны працяг настолькі выразны, што нават завяршэнне тэксту не ўспрымаецца такім эмацыянальна насычаным і безнадзейным. Апошнія хвіліны, секун-

ды, імгненні, якія імкліва набліжаюць да таго, што ўжо нельга змяніць, спыніць, чаму нельга перашкодзіць.

Ніводнаму іншаму знаку прыпынку не ўласціва такая ступень мнагазначнасці, экспрэсіўнасці і стылістычнай афарбаванасці, як шматкроп'ю. Менавіта гэты знак прыпынку знаходзіць арыгінальнае выражэнне ў індывідуальным стылі пісьменніка.

Працытаваныя прыклады дазваляюць сцвярджаць, што прагматычны змест мастацкага тэксту і яго экспліцытнае і імпліцытнае выражэнне рэалізуюцца праз сістэму пунктуацыйных пазіцый, якія спецыяльна ствараюцца аўтарам. Прычым пунктуацыйна-графічная арганізацыя сучаснага мастацкага тэксту ўскладняецца не толькі за кошт павелічэння сродкаў, спосабаў і прыёмаў візуальнага стварэння сэнсаў, але і за кошт змянення функцый звыклых знакаў прыпынку, пашырэння магчымасцяў іх выкарыстання (як у выпадку з пастаноўкай шматкроп'я).

Сучаснае апісанне і прагматычная інтэрпрэтацыя мастацкага тэксту прадугледжваюць выяўленне тых агульных заканамернасцяў, якія выводзяць на паверхню, экспліцыруюць спецыфіку (агульнамоўную, функцыянальна-стылістычную, індывідуальна-аўтарскую) аб'яднання і падзелу маўленчай плыні з мэтай адэкватнага пастаўленым аўтарам задачам эстэтычнага

ўздзеяння на рэцыпіента. Менавіта таму лінгвістычныя тэорыі і канцэпцыі дыскурсу не могуць быць поўнымі без адпаведнай тэорыі тэкставай пунктуацыі, дзе пунктуацыя павінна разглядацца як іерархічная сістэма адзінак (пунктуацыйных пазіцый, пунктуацыйных фігур і пунктуацыйных сцэнарыяў), якая арганізуе тэкст шляхам аб'яднання, дзялення, вылучэння і разгортвання моўных элементаў, не проста ўвасабляючы тым самым ўяўленне аўтара пра свет у выглядзе дэталізаванай моўнай карціны, але і ўплываючы на ўзаемаразуменне стваральніка і ўспрымальніка тэксту.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Ефимов, А. И. Стилистика художественной речи / А. И. Ефимов. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 520 с.
2. Кольцова, Л. М. Текстовая пунктуация и ее содержательные свойства / Л. М. Кольцова // Cuadernos de Rusística Española. – 2004. – № 1. – С. 243–253.
3. Саўчанка, В. М. Архітэктоніка і кампазіцыя літаратурна-мастацкага тэксту з лінгвістычнага пункту погляду / В. М. Саўчанка // Сучасны літаратурна-мастацкі расповед : манаграфія / М. В. Абабурка, В. М. Саўчанка. – Магілёў : УА «МДУ імя А. А. Куляшова», 2011. – С. 119–234.